

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Маєр Юлія Володимирівна,

доктор філософії в галузі психології,
доцент кафедри психології
Державного університету економіки і технологій
<https://orcid.org/0000-0002-9472-643X>

Шулюк Надія Іванівна,

асистент викладача кафедри психології
Державного університету економіки і технологій
<https://orcid.org/0000-0003-3365-5938>

Статтю присвячено аналізу психологічного супроводу профільного навчання в умовах війни. Розглядається вплив стресових факторів на психоемоційний стан учнів, а також виокремлено основні підходи до надання психологічної підтримки. В умовах воєнного стану зростає потреба в розробці та впровадженні ефективних механізмів психологічної підтримки учнівської молоді, а також у створенні сприятливих умов для їхнього професійного самовизначення в загальноосвітніх закладах. У цьому контексті розглядається концепція психологічної стійкості, запропонована С. Мадді, яка ґрунтується на трьох ключових аспектах адаптації до кризових ситуацій: контролі, залученості та виклику. Наведено статистичні дані, що відображають масштаби негативних психологічних наслідків серед дітей та підлітків в Україні. Особливу увагу приділено практичним методам зміцнення емоційної стійкості, зокрема застосуванню арттерапії та тілесно орієнтованої терапії як ефективних інструментів психологічної допомоги. Проаналізовано методичні рекомендації МОН «Щодо діяльності служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році». Наведені приклади застосування цифрових технологій, зокрема мобільних додатків. Застосування технологій у профільній школі може сприяти зниженню рівня емоційного виснаження учнів, покращенню якості їхнього сну, підвищенню рівня психологічного благополуччя. Проаналізоване дослідження «Статева диференціація нейронних механізмів стресочутливості в період статевого дозрівання». Особлива увага приділяється гендерним відмінностям у переживанні кризових ситуацій та їх впливу на адаптацію до освітнього процесу. Стаття містить практичні рекомендації щодо забезпечення емоційного благополуччя старшокласників і сприяння їхній адаптації до профільного навчання в умовах війни.

Ключові слова: психологічний супровід, профільне навчання, профільні класи, гендерні особливості, соціально-психологічна підтримка, емоційна підтримка.

Maer Yuliia, Shuliuk Nadiia. Psychological support of specialized training in wartime conditions: gender aspect

The article is devoted to the analysis of psychological support for specialized education in wartime conditions. The influence of stress factors on the psycho-emotional state of students is considered, and the main approaches to providing psychological support are also highlighted. In conditions of martial law, the need to develop and implement effective mechanisms for psychological support for students is growing, as well as to create favorable conditions for their professional self-determination in general education institutions. In this context, the concept of psychological resilience proposed by S. Maddy is considered, which is based on three key aspects of adaptation to crisis situations: control, involvement and challenge. Statistical data are presented, reflecting the scale of negative psychological consequences among children and adolescents in Ukraine. Special attention is paid to practical methods of strengthening emotional resilience, in particular, the use of art therapy and body-oriented therapy as effective tools of psychological assistance. The methodological recommendations of the Ministry of Education and Science "On the activities of the service in the education system in the 2022/2023 academic year" are analyzed. Examples of the use of digital technologies, in particular mobile applications,

are given. The use of technologies in a specialized school can help reduce the level of emotional exhaustion of students, improve the quality of their sleep, and increase the level of psychological well-being. The study "Sexual differentiation of neural mechanisms of stress sensitivity during puberty" is analyzed. Special attention is paid to gender differences in experiencing crisis situations and their impact on adaptation to the educational process. The article contains practical recommendations for ensuring the emotional well-being of high school students and facilitating their adaptation to specialized training in war conditions.

Key words: psychological support, specialized training, specialized classes, gender characteristics, socio-psychological support, emotional support.

Постановка проблеми. Війна створює серйозні виклики для освітньої системи, особливо в контексті профільного навчання. Учні старших класів, які готуються до вступу у вищі навчальні заклади, стикаються не лише з академічними труднощами, а й із серйозними психологічними навантаженнями. Важливим аспектом є гендерні особливості реагування на стрес та адаптації до умов невизначеності. Саме тому психологічний супровід має враховувати специфіку переживань хлопців і дівчат, їхні стратегії подолання труднощів та потреби в підтримці.

У своїх дослідженнях Л. Анищенко, І. Булах, Л. Григоровська, Е. Зеєр, Я. Камбалова, Л. Міхеєва, О. Кравцова, В. Корольчук, Т. Комар, О. Варгата, В. Найчук, Н. Лесніченко, В. Кердивар та інші науковці аналізують питання надання психологічної підтримки та супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнних конфліктів. Серед основних проблем, на яких акцентують увагу дослідники, виокремлюються: підвищена чутливість сенсорних систем, психосоматичні прояви, порушення поведінки у дітей, наслідки пережитих травматичних подій, медіатравма, обумовлена постійним переглядом негативного контенту, інформаційна залежність, що проявляється в компульсивному моніторингу новин із різних джерел, а також зростання рівня тривожності, страху, гніву та почуття провини [4].

Подібні наукові дослідження сприяють глибшому розумінню специфіки впливу кризових ситуацій на психоемоційний стан особистості, що, зі свого боку, дає змогу розробити ефективні теоретико-методологічні підходи та практичні рекомендації для надання психологічної підтримки й корекції негативних наслідків.

Метою дослідження є аналіз особливостей психологічного супроводу профільного навчання в умовах війни з урахуван-

ням гендерного аспекту, а також розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення емоційного благополуччя учнів.

Результати дослідження. Профільне навчання в наукових дослідженнях розглядається як форма диференційованого навчання, яке враховує індивідуальні освітні потреби, нахили та здібності учнів. Воно передбачає створення в загальноосвітніх закладах умов для отримання старшокласниками освіти, що відповідає їхньому професійному самовизначенню. Це потребує переосмислення цілей, змісту й організації навчального процесу [1, с. 35].

Однак у сучасних умовах військового конфлікту, що триває в Україні, ефективна реалізація профільного навчання стикається з новими викликами. Зокрема, значний вплив на процес професійного самовизначення та навчальної діяльності учнів має їхній психоемоційний стан, що зазнав негативних змін через тривалу дію стресових факторів. У зв'язку із цим перед психологічною службою освітніх закладів постали комплексні завдання, спрямовані на подолання негативного впливу військових дій на психоемоційний стан учнів. Тривалий вплив стресових факторів, зокрема страх, невизначеність, вимушена розлука з родиною чи зміна місця проживання, формує стійке емоційне напруження, що значно ускладнює адаптацію до освітнього процесу.

Так, у контексті воєнного стану постає потреба в розробці та впровадженні дієвих механізмів психологічної підтримки учнів, що дадуть змогу мінімізувати негативні наслідки стресу й забезпечити ефективну адаптацію до навчального процесу.

Відповідно до концепції психологічної стійкості, яка була запропонована С. Мадді, існує три ключові аспекти адаптації до кризових ситуацій: контроль, залученість і виклик. Контроль перед-

бачає здатність особистості впливати на події свого життя та шукати шляхи вирішення складних ситуацій, а не відчувати себе жертвою обставин. Залученість відображає активну участь у соціальній та освітній діяльності, що сприяє підтриманню психоемоційної рівноваги, тоді як виклик передбачає сприйняття труднощів як можливості для розвитку, а не як непереборної загрози [2, с. 113].

Однак, незважаючи на важливість розвитку психологічної стійкості, тривалий вплив екстремальних умов, зокрема військового конфлікту, створює значні виклики для психоемоційного благополуччя дітей і підлітків. Війна спричиняє глибокі психологічні зміни, які можуть ускладнювати реалізацію адаптивних механізмів і послаблювати здатність до ефективного подолання стресу [2, с. 114].

Аналіз результатів дослідження.

Отже, аналіз реальної ситуації в Україні свідчить про масове поширення негативних психологічних наслідків серед дітей та підлітків. В умовах сучасного військового конфлікту в Україні психічної травматизації зазнали 75 % населення країни віком до 18 років, що призвело до того, кожна п'ята дитина страждає на порушення сну, нічні кошмари, у кожній десятій знижене бажання до соціальної взаємодії та навчальної діяльності [5].

Наслідками такого впливу є зниження когнітивних функцій, зокрема концентрації уваги, порушення оперативної та довготривалої пам'яті, зниження навчальної мотивації та емоційне виснаження. Крім того, у багатьох учнів спостерігаються ознаки підвищеної тривожності, соматичні реакції на стрес, що додатково ускладнює їхню академічну успішність і соціальну взаємодію.

У зв'язку із цим психологічна підтримка має бути спрямована на впровадження адаптаційних механізмів, розвиток стресостійкості й емоційної саморегуляції, а також створення безпечного та підтримувального середовища для учнів, що сприятиме відновленню їхнього психоемоційного благополуччя й ефективній інтеграції в освітній процес [6].

З огляду на високий рівень емоційного виснаження учнів, ефективними можуть бути методи арттерапії, які дають змогу

вербалізувати переживання через певні символи. Арттерапевтичні методи сприяють регулюванню тривожності, зниженню рівня психоемоційної напруги та формуванню відчуття безпеки, що є критично важливим у період військових конфліктів [3, с. 133].

Досвід використання тілесно-орієнтованих технік, зокрема дихальних вправ і методу прогресивної м'язової релаксації Джекобсона, також свідчить про позитивний вплив на стабілізацію емоційного стану школярів. Такі техніки дають змогу учням усвідомлювати й регулювати власні тілесні реакції на стрес, що є важливим компонентом формування психологічної стійкості в умовах профільного навчання під час війни [3, с. 134].

Аналізуючи актуальні завдання, що постають перед психологічною службою закладів освіти, доцільно звернутися до додатка офіційного листа Міністерства освіти і науки України, який містить рекомендації та нормативні засади організації психологічної підтримки в освітньому середовищі «Щодо діяльності служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році» від 02.08.2022 № 1/8794-22 «Аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби у системі освіти, стан забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами та рекомендації щодо пріоритетних напрямків психологічного супроводу та соціально педагогічного патронажу учасників освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році» [6].

У документі вказано: «Першу психологічну допомогу та емоційну підтримку на різних рівнях у закладі освіти проводять усі педагогічні працівники (вчителі-предметники, класні керівники, медичн(а/ий) сестра/брат тощо). Також до цього процесу залучаються батьки учнів та засоби масової інформації» [6].

Особливу увагу в контексті психологічного супроводу учнів слід приділити комплексному підходу до надання допомоги, що передбачає координацію дій педагогічних працівників, психологів, соціальних педагогів, медичних фахівців і батьків. Ефективна міждисциплінарна взаємодія сприятиме своєчасному виявленню психоемоційних труднощів у дітей і розробці

індивідуалізованих стратегій їх подолання. Діти, які зазнали травматичного досвіду внаслідок війни, демонструють зниження когнітивних функцій, що проявляється в порушенні пам'яті, уваги та здатності до планування діяльності. Це підтверджує важливість упровадження комплексних підходів до навчання, які враховують нейропсихологічні зміни в учнів, що пережили стресові події [2, с. 115].

Зазначений у документі Міністерства освіти і науки України підхід наголошує на важливості інтеграції психологічної підтримки в освітній процес. Зокрема, педагогічні працівники мають забезпечувати сприятливу емоційну атмосферу в класі, застосовувати методи ненасильницької комунікації, формувати навички саморегуляції та стресостійкості у здобувачів освіти. Зі свого боку, шкільні психологи та соціальні педагоги повинні здійснювати регулярний моніторинг психоемоційного стану учнів, проводити профілактичні та корекційні заходи, спрямовані на зниження рівня тривожності, підтримку мотивації до навчання й адаптацію до змінених соціальних умов.

Додатково зазначається, що важливим елементом системи психологічного супроводу є активне залучення батьків до процесу емоційної підтримки дітей. Організація інформаційно-просвітницьких заходів для батьків, спрямованих на підвищення рівня їхньої обізнаності щодо вікових особливостей переживання стресу та методів ефективної підтримки, є необхідною умовою створення стабільного й безпечного середовища для розвитку дитини як у сімейному, так і в освітньому просторі.

Значну увагу варто приділити і використанню цифрових технологій у психологічному супроводі сучасної молоді, оскільки вони дають можливість забезпечити доступність, персоналізацію та інтерактивність психологічної допомоги. Сьогодні існують мобільні додатки, які базуються на принципах когнітивно-поведінкової терапії (тут можна виділити Woebot або Headspace) і довели свою ефективність у зниженні рівня тривожності, формуванні адаптивних стратегій подолання стресу й підвищенні емоційної саморегуляції серед підлітків.

Використання зазначених технологій може сприяти зменшенню рівня емоційного виснаження, а також покращенню якості сну та підвищенню загального рівня психологічного благополуччя в умовах тривалого стресового впливу, особливо в контексті військових дій. Зокрема, когнітивно-поведінкові техніки, що інтегровані в цифрові платформи, допомагають учням розпізнавати й модифікувати деструктивні мисленнєві патерни та формувати навички емоційної гнучкості, що є важливим аспектом у процесі адаптації до змінених умов навчання [2, с. 114].

Додання цифрових технологій та їх інструментів у систему психологічного супроводу профільного навчання здатне підвищити адаптаційні можливості учнів, оскільки дає змогу отримувати підтримку незалежно від місця перебування та завжди в зручному форматі. Крім того, вони можуть бути інтегровані в комплексні освітньо-психологічні програми, у яких можна поєднати індивідуальні консультації, групові заняття й автоматизовані алгоритми аналізу емоційного стану. Це дасть можливість здійснювати моніторинг психологічного благополуччя учнів у динаміці [2, с. 115].

Таким чином, застосування цифрових платформ у психологічному супроводі є важливим напрямом розвитку освітньої системи. Це дає змогу підвищити ефективність психоемоційної підтримки, а також сприяє більшій залученості учнів до процесу саморегуляції і особистісного розвитку.

Психологічний супровід у профільному навчанні під час війни повинен поєднувати освітню та психологічну складові, а також бути адаптованим до гендерних особливостей. Практичний психолог закладу освіти виконує ключову функцію у забезпеченні психологічного супроводу допрофільного та профільного навчання, зокрема шляхом проведення діагностичних заходів, спрямованих на виявлення індивідуальних особливостей учнів, і надання рекомендацій щодо їх розподілу за профільними класами.

Разом із цим ефективність діагностичного процесу залежить від дотримання науково обґрунтованих підходів, що передбачають відповідність основним

принципам психодіагностики, зокрема: довготривалості (забезпечення спостереження за динамікою розвитку учня), комплексності (врахування когнітивних, особистісних і соціально-психологічних чинників), а також міждисциплінарної взаємодії (залучення фахівців різних галузей для всебічної оцінки потенціалу учня та його освітніх потреб).

Досвід консультування українських старшокласників у постковідний період в умовах війни та наукові дослідження впливу травматичних подій на психічне здоров'я свідчать про формування в підлітків песимістичного ставлення до майбутнього. Унаслідок пережитого вони втрачають мотивацію до освіти, професійного розвитку та кар'єрного зростання. Це вказує на особливу вразливість спрямованості в майбутнє як центрального новоутворення ранньої юності до кризових чинників [7].

Ефективне відновлення учнів можливе не лише за умови застосування психореабілітаційних і психокорекційних програм, а й у ширшому контексті соціально-психологічного супроводу розвитку особистості.

Метою соціально-психологічної реабілітації старшокласників в умовах психічної травматизації є активізація їхніх особистісних ресурсів, збереження статусу ефективних суб'єктів діяльності, здатних будувати власне майбутнє та долати сучасні виклики. Перспективним напрямом вирішення цих завдань є технологія розвитку спрямованості старшокласників на життєву та професійну успішність. Вона сприяє збереженню психічного здоров'я, формуванню позитивної самооцінки, оптимізму, віри у власні сили та почуття гідності [7].

Забезпечення ефективного психологічного супроводу в умовах профільного навчання під час війни передбачає інтеграцію освітніх та психолого-педагогічних методів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу стресових факторів на навчальну діяльність і психоемоційний стан учнів. Урахування гендерних особливостей є необхідною умовою розробки адаптаційних стратегій, оскільки різні психофізіологічні характеристики осіб чоловічої та жіночої статі впливають на способи переживання кризових ситуацій, меха-

нізми подолання стресу та рівень навчальної мотивації.

Згідно з дослідженням, опублікованим у журналі *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, проведеним на мишах науковцями Нового Каліфорнійського університету, у період статевого дозрівання спостерігаються нейробіологічні зміни, які можуть пояснювати гендерні відмінності у стресовій реакції. Встановлено, що жінки та чоловіки демонструють різні механізми реагування на стресові фактори. Зокрема, тривожні розлади частіше діагностуються у жінок, ніж у чоловіків, причому ця різниця формується саме в період статевого дозрівання. Статистичні дані свідчать, що жінки приблизно вдвічі частіше за чоловіків отримують діагноз «депресія» або «тривожний розлад» [8].

Дослідницька група психологів встановила, що тестостерон є ключовим фактором, який зумовлює гендерні відмінності у стресових реакціях. У межах дослідження було проведено шість окремих експериментів на мишах, результати яких підтвердили значний вплив гормональних механізмів на нейробіологічні процеси, пов'язані зі стресовою відповіддю. «Отримані дані свідчать про визначальну роль гормонального фону у формуванні реакцій на стрес», – зазначив провідний автор дослідження Браян Трейнор [8].

Реакція на стрес унаслідок психічної травми гендер специфічна, жінки піддаються більшому ризику виникнення психопатології, вони переживають симптоми й витісняють конфлікти на психосоматичний рівень. Розуміння гендерних особливостей реакції на стрес може призвести до більш цілеспрямованих і більш ефективних методів лікування та профілактики ПТСР [9].

Аналіз гендерних особливостей реакції на стрес підтверджує, що хлопці та дівчата часто використовують різні стратегії подолання стресу, що може бути пов'язано як з біологічними, так і з соціокультурними факторами. Так, дівчата частіше звертаються до емоційно-орієнтованих стратегій, як-от пошук соціальної підтримки, рефлексія, вираження емоцій. Це може бути пов'язано з тим, що дівчата здебільшого мають вищий рівень розвитку емпатії

та емоційної чутливості, що дає їм змогу легше ідентифікувати та виражати свої почуття.

Хлопці частіше використовують поведінкові стратегії, як-от зацікавленість фізичною активністю, залучення до активної діяльності. Це може бути пов'язано із соціальними очікуваннями, які часто підкреслюють необхідність демонструвати силу та самоконтроль. Така реакція може дещо обмежувати готовність хлопців до вираження емоцій. Крім того, біологічні фактори, зокрема рівень тестостерону, можуть впливати на схильність до активних дій як способу подолання стресу [1, с. 36].

Так, диференційований підхід до психологічної підтримки виявляється найбільш ефективним. Для дівчат важливим є створення безпечного середовища, де вони матимуть можливість вільно обговорювати свої емоції та отримувати підтримку у відповідь. Це можуть бути групові обговорення або практики, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту.

Для хлопців ефективним може виступати залучення їх до різноманітних активностей, як-от спортивні заняття, командні ігри або проєкти, що потребують їхньої фізичної або інтелектуальної участі. Це допоможе знизити рівень стресу та сприятиме розвитку навичок вирішення проблем і соціальної взаємодії.

Дівчата більше потребують емоційної підтримки, можливості відкрито висловлювати переживання. Хлопці частіше використовують стратегії уникнення, можуть проявляти агресивність або замикатися

в собі. Їм важливо мати структуровані підходи до подолання стресу та зайнятості у діяльності. Ці особливості потрібно враховувати під час організації психологічної підтримки учнів [1, с. 37–38].

Важливо зазначити, що гендерні відмінності між дівчатами та хлопцями не є абсолютними, індивідуальні особливості можуть суттєво варіюватися. Саме тому підходи до психологічної підтримки повинні бути гнучкими та враховувати як гендерні, так і індивідуальні потреби кожної людини як окремої особистості.

Висновки. Отже, психологічний супровід профільного навчання в умовах війни в Україні потребує врахування гендерних особливостей реакції особистості на стрес, що виявляється в різних стратегіях подолання труднощів дівчатами та хлопцями. Для дівчат ефективними є методи, спрямовані на емоційну підтримку та створення безпечного простору для вираження почуттів, тоді як для хлопців важливим є залученість їх до активної діяльності, що сприяє зниженню стресу й розвитку соціальних навичок. Інтеграція психологічної підтримки в освітній процес, використання арттерапії, тілесно-орієнтованих технік і цифрових технологій дають змогу підвищити рівень психологічної стійкості учнів та забезпечити їхню ефективну адаптацію до навчання в умовах кризи. Важливим є також міждисциплінарний підхід, що передбачає взаємодію педагогів, психологів, батьків для створення комплексної системи підтримки, спрямованої на відновлення психоемоційного благополуччя учнів та їхню успішну інтеграцію в освітній процес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сохор Н., Ясній О., Смашна О., Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471#title-1> (дата звернення: 26.02.2025).
2. Кайлюк Є. М. Організація профільного навчання в закладі загальної середньої освіти. *Formation of innovative potential of world science : IV International Scientific and Theoretical Conference, Tel Aviv, Israel, December 23, 2022*. Tel Aviv, 2022. P. 34–39.
3. Кердивар В. В. Інноваційні технології та методи у наданні психологічної допомоги в умовах війни. *Збірник тез доп. III Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 травня 2024 р.) / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України В. Криволапчука*. Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 113–115.
4. Найчук В. В., Лесніченко Н. П. Розвиток стресостійкості особистості засобами арттерапії в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. Ужгород, 2024. № 2. С. 133–136.

5. Новак Т. В. Психологічний супровід учасників освітнього процесу в реаліях війни в Україні. *Scientific bulletin of KRHPA*. 2023. № 17. С. 161–169. URL: <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.20> (дата звернення: 24.02.2025).

6. Психологічний супровід відновлення освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти : практичний посібник / В. Панок та ін. Київ : УНМЦ практ. психології і соц. роботи, 2024. 225 с.

7. Frankova I., Chaban O., Burlaka O., Lahutina C., Fedotova Z. Gender Differences in Stress Related Disorders among the Ukrainian Military in the War-zone. *Psychosomatic Medicine and General Practice*. 2019. Vol. 4, no. 3. URL: <https://doi.org/10.26766/pmgp.v4i3-4.214> (date of access: 26.02.2025).

8. Wright E., Zakharenkov H., Godoy A., Luo P. Sexual differentiation of neural mechanisms of stress sensitivity during puberty. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2023. Vol. 120, no. 43. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.2306475120> (date of access: 20.02.2025).

9. ЗаконOnline. Лист № 1/8794-22 від 02.08.2022 «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році». ЗаконOnline – Право знати! Аналітично-правова система ЗаконOnline. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/508013___697755 (дата звернення: 21.02.2025).

REFERENCES:

1. Sokhor, N., Yasniy, O., Smashna, O., & Hashimova, N. (2024). *Vplyv viiny ta vymushehoho peremishchennia na psykholohichne zdorovia ditei ta pidlitkiv (ohliad literatury) [The impact of war and forced displacement on the mental health of children and adolescents (literature review)]*. *Psychosomatic medicine and general practice*. <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/471#title-1> (accessed February 26, 2025) [in Ukrainian].

2. Kailiuk, Y.M. (2022). Organization of specialized education in a general secondary education institution [*Organization of specialized education in a general secondary education institution*]. In *Formation of innovative potential of world science: Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference* (pp. 34–39). Tel Aviv, Israel.

3. Kerdyvar, V.V. (2024). *Innovatsiini tekhnolohii ta metody u nadanni psykholohichnoi dopomohy v umovakh voiennoho chasu [Innovative technologies and methods in providing psychological assistance in wartime]*. In *Collection of abstracts of the 3rd All-Ukrainian interdisciplinary psychological forum* (pp. 113–115). DNII of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian].

4. Naichuk, V.V., & Lesnichenko, N.P. (2024). Rozvytok stresostiikosti osobystosti zasobamy art-terapii v umovakh voiennoho stanu [Development of stress resistance of personality by means of art therapy in conditions of martial law]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Psychology*, 2, 133–136 [in Ukrainian].

5. Novak, T.V. (2023). Psykholohichna pidtrymka uchasykiv osvithnoho protsesu v realiiakh viiny v Ukraini [Psychological support for participants in the educational process in the realities of war in Ukraine]. *Scientific Bulletin of KRHPA*, 17, 161–169. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.20> (accessed February 24, 2025) [in Ukrainian].

6. Panok, V., Rybalka, V., Shandruk, S., Tkachuk, I., Romanovska, D., & Predko, V., et al. (2024). *Psykholohichna pidtrymka vidnovlennia osvithnoho protsesu u zakladi zahalnoi serednoi osvity [Psychological support for the restoration of the educational process in a general secondary education institution]*. UNMC of practical psychology and social work [in Ukrainian].

7. Frankova, I., Chaban, O., Burlaka, O., Lahutina, S., & Fedotova, Z. (2019). Genderni vidminnosti u stresovykh rozladakh sered ukraïnskykh viis kovosluzhbovtziv u zoni boiovykh dii [Gender differences in stress-related disorders among the Ukrainian military in the war-zone]. *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 4 (3). <https://doi.org/10.26766/pmgp.v4i3-4.214> [in Ukrainian].

8. Wright, E. C., Luo, P. X., Zakharenkov, H. C., Serna Godoy, A., Lake, A. A., Prince, Z. D., Sekar, S., Culkin, H. I., Ramirez, A. V., Dwyer, T., Kapoor, A., Corbett, C., Tian, L., Fox, A. S., & Trainor, B. C. (2023). Sexual differentiation of neural mechanisms of stress sensitivity during

puberty. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 120 (43). <https://doi.org/10.1073/pnas.2306475120> [in English].

9. ZakonOnline. (n. d.). *Lyst No. 1/8794-22 vid 02.08.2022 "Shchodo diialnosti psykholo-hichnoi sluzhby v systemi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi" [Letter No. 1/8794-22 dated 02.08.2022 "Regarding the activities of the psychological service in the education system in the 2022/2023 academic year"]*. ZakonOnline – The right to know! Analytical and legal system ZakonOnline. https://zakononline.com.ua/documents/show/508013___697755 [in Ukrainian].